

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОШУК І ВИЛУЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ, ВИГОТОВЛЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

УДК 343.9



Шведова О.В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
криміналістичних експертиз
Навчально-наукового інституту
підготовки слідчих і криміналістів
НАВС

Стаття рекомендована до друку кафедрою криміналістичних експертиз ННІПСК НАВС (протокол № 14 від 17.03.2011 року).

Анотація: статтю присвячено процесуальним та організаційним питанням проведення слідчих дій (огляду, обшуку, виїмки тощо), які направлені на виявлення і вилучення засобів комп'ютерної техніки та виготовлених за їх допомогою документів

Ключові слова: слідча дія, огляд документів, засоби комп'ютерної техніки, правила вилучення комп'ютерної техніки

Якщо правоохоронні органи мають інформацію про те, що при вчиненні злочину використовувалася комп'ютерна техніка, то обов'язковим є проведення слідчих дій для її вилучення [1].

Виявлення, огляд і вилучення засобів комп'ютерної техніки та документів, виготовлених з їх використанням, може здійснюватися в ході досудового слідства як при слідчому огляді (ст. 190, 191 КПК України), так і в ході проведення інших слідчих дій: обшуку (ст. 178 КПК), виїмки (ст. 179 КПК), відтворення обстановки і обставин події (ст. 194 КПК). Результати огляду й інших слідчих дій відповідно до ст. 84, 85 КПК України повинні бути обов'язково зафіксовані в протоколі проведення певної слідчої дії [2].

Перш за все слідчий складає план і визначає основні завдання огляду: дослідження і описання місця огляду; встановлення, яким способом виготовлений документ; які пристрої, знаряддя, інструменти, матеріали були використані; які документи виготовлені: їх характерні ознаки, кількість, де приховані; виявлення, фіксація, вилучення слідів і речових доказів (документів, технічних засобів і т.ін.), їх відповідне процесуальне оформлення; висунення версій про обставини їх виготовлення, суб'єктів вчинення злочину; встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочину [3, 56].

Місцем проведення огляду може бути: приміщення, де здійснювалася підробка документів; місце їх збуту; місце виявлення предметів, які містять на собі сліди злочину або пов'язані із злочином [3, 56]. До матеріальних слідів відносяться: сліди модифікації, знищення інформації (баз даних, програм, текстових файлів), що знаходиться на жорстких дисках, дискетах, лазерних, магнітооптичних дисках (на думку деяких авторів сліди поділяють на матеріальні (речові) та інформаційні, що вказують саме на зміни в заданій файлової структурі) [4, 19]; документи, надруковані за допомогою комп'ютерної техніки; результати роботи антивірусних і тестових програм тощо [5, 25].

Перед виїздом на місце огляду, з метою подальшої трансформації опера-

тивної інформації щодо незаконного використання комп'ютерних технологій в доказову [6, 10], слідчий здійснює ряд підготовчих дій [3, 56; 7, 114]:

1) відповідно до ст. 128¹ КПК України залучає до проведення огляду спеціаліста (криміналіста, спеціаліста у галузі програмного забезпечення і інформаційних технологій) з метою виявлення, фіксації, вилучення, огляду, дослідження речових доказів, зразків, слідів протиправної діяльності і т.ін.;

2) відповідно до ст. 127 КПК України запрошує до участі в огляді двох понятих, бажано обізнаних з комп'ютерною технікою (тоді процес огляду буде їм зрозумілим);

3) готує науково-технічні засоби для виявлення, фіксації і вилучення речових доказів, слідів протиправної діяльності;

4) інструктує членів слідчо-оперативної групи, звернувши їх увагу на те, щоб вони стежили за поведінкою осіб, які знаходяться на місці події, проявляли особливу обережність при поводженні з комп'ютерною технікою, створювали умови для роботи з нею спеціалістам.

Огляд місця знаходження засобів комп'ютерної техніки і виготовлених за її допомогою документів складається з трьох етапів: оглядового (попередньо вивчається місце огляду та його межі), статичного (огляд обстановки, предметів у стадії спокою, тобто без внесення будь-яких змін), динамічного (кожний предмет вивчається всебічно – пересувається, оглядається, вимірюється тощо).

З'ясувавши важливі для огляду обставини (чи заблоковано приміщення, в якому знаходиться комп'ютер, електронною системою допуску або охоронною сигналізацією, чи встановлені спеціальні засоби в комп'ютері для знищення інформації в разі несанкціонованого доступу до неї, чи з'єднані комп'ютери в локальну мережу і т.ін.), слідчий фіксує загальну обстановку, яка склалася на момент огляду, в протоколі огляду, складає план, схему (наприклад, схему підключення зовнішніх кабелів до комп'ютерних засобів, помічаючи кабелі для правильного з'єднання в подальшому).

Спеціаліст-криміналіст фіксує за допомогою фотоапарата, відеокамери, цифрової камери загальний вид місця огляду та місце знаходження і зовнішній вигляд кожного об'єкта в приміщенні, проводить детальну зйомку зображення на екрані. Потім він повинен зосередити максимальну увагу на виявленні і фіксації мікрооб'єктів, слідів рук, взуття тощо. При огляді периферійних засобів особлива увага звертається на засоби вводу і виводу інформації (наприклад, роздрукований документ може залишитися в принтері,

а його оригінал – у сканері).

Огляд може починатися з конкретного комп'ютера, якщо спеціаліст у галузі комп'ютерних технологій, вивчаючи зображення на екрані, встановив, що в ньому працює програма самознищення або шифрування інформації. Потім спеціаліст шляхом проведення експрес-аналізу комп'ютерної інформації при перегляді змісту її носіїв встановлює: які програми інстальовані у комп'ютерах і де знаходяться резервні копії документів на магнітних носіях; чи є в комп'ютері файли з графічною (зображення грошових знаків, цінних паперів або окремих їх елементів) або текстовою (електронні книги про введення в комп'ютер та обробку зображень, захисні елементи та способи їх перевірки і відтворення) інформацією і т.ін.

Під час проведення обшуку спеціаліст допомагає слідчому визначити, яку саме комп'ютерну інформацію потрібно вилучати [5, 25]. Особливістю слідової картини місця вчинення і приховування злочинів у сфері комп'ютерних технологій є те, що воно не співпадає з місцем спричинення шкоди, а сліди протиправної діяльності треба шукати не тільки в комп'ютері (його мережах) і машинних носіях інформації, але й поза ними (в лініях електрозв'язку) [8, 84].

Крім комп'ютерної техніки, об'єктом огляду є виконані за її допомогою документи, при виявленні, фіксації, вилученні, зберіганні яких, потрібно дотримуватися ряду правил з метою збереження їх інформаційності.

Розрізняють два види огляду: огляд як прийом, спосіб збирання документів та огляд як метод попереднього дослідження [9, 311]. Стадіями слідчого огляду документів є: визначення їх призначення; вивчення змісту; огляд реквізитів; огляд знаків тексту; огляд інших ознак (виправлень, слідів перегибів і т.ін.) [7, 87]. У ході огляду вивчаються як лицьова, так і зворотна сторони.

При огляді документів потрібно обов'язково дотримуватися таких правил: не вносити ніяких змін в документ і забезпечити його повне збереження.

Перед тим як брати документ у руки, потрібно зафіксувати його на місці виявлення, враховуючи, що на ньому можуть залишитися сліди рук, сліди біологічного походження (крові, слини і т.ін.), мікрочастки тощо. В зв'язку з цим документи рекомендується оглядати за столом, на чистому аркуші паперу і в гумових рукавичках [10, 3]. Спочатку застосовуються безконтактні методи огляду і фіксації: візуальне вивчення і фотозйомка з використанням різних прийомів. Різноманітними можуть бути засоби і режими освітлення, а також оптичні прилади, які призначені

для виявлення і огляду незначних за розміром об'єктів (лупи: складні, штативні, з підсвіткою, вимірювальні; мікроскопи).

При вивченні змісту документа проводиться його співставлення з фактами і обставинами справи, особлива увага приділяється реквізітам (розміщення підпису, зміст тексту відбитків печатки, штампу, дата тощо). Характер і послідовність дій багато в чому залежить від стану і місця знаходження конкретного документа. Документ треба брати пінцетом, в результаті огляду він не повинен бути розірваним, пошкодженим або зміненим будь-яким іншим способом. Особливо обережно треба поводитися з пошкодженими документами. Не можна торкатися документів олівцем, ручкою або чимось гострим (наприклад, циркулем), ставити на них відбитки печаток чи штампів, робити в них записи, без необхідності складати (розгортати). Документи не можна піддавати тривалому впливу світла, вологи, високої температури з метою запобігання істотних змін їх властивостей. Якщо об'єктом огляду є магнітний чи оптичний носій інформації, не можна пробивати в ньому отвори, згинати, приклеювати бірки на робочу поверхню, наносити надписи і т.ін.

На заключній стадії огляду документи, надруковані за допомогою комп'ютерної техніки, засоби комп'ютерної техніки (системний блок комп'ютера, принтер, фізичні носії інформації, документація про забезпечення безпеки комп'ютерної інформації, протоколи, за допомогою яких можна відновити знищену інформацію на магнітному носії (вінчестері), і резервні копії вінчестера упаковуються, опечатуються і вилучаються.

Відповідно до положень ст. 186 КПК вилучені в місці проведення слідчої дії предмети повинні бути упаковані та опечатані.

В системних блоках опечатуються гнізда підключення шнурів живлення, бо опечатування лише кнопки не виключає технічної можливості його включення [42, 83].

Якщо вилучається струменевий принтер, в якому використовуються рідкі чорнила, то з метою запобігання їх висиханню картридж треба помістити у спеціальний футляр. Теж саме можна зробити і з барвною стрічкою матричного принтера, так як в процесі дослідження на ній може бути виявлений текст «роздрукованих» документів.

Комп'ютери типу «notebook» опечатуються в закритому стані: плоско панельний монітор притискається до клавіатури, а задня кришка доступу блокується з метою недопущення доступу до інфор-

мації. Після цього засоби комп'ютерної техніки поміщаються в упаковку організації - виготовлювача або в коробки, в яких їх треба закріпити спеціальними прокладками, чи у спеціальний футляр, з метою запобігання їх пошкодженню внаслідок різких рухів або ударів під час транспортування. Також комп'ютерну техніку треба оберегати від підвищеної вологості, низької температури, задимленості тощо.

Кожний малогабаритний носій інформації (флеш-пам'ять USB, диск, дискета і т.д.) треба помістити в окрему паперову упаковку, а потім загорнути у алюмінієву фольгу і опломбувати (скріпити відтиском печатки, підписами слідчого, понятых). З метою недопущення впливу шкідливих для носіїв інформації полів використовувати поліетилен не рекомендується, так як може утворитися статичний заряд, який призведе до зміни магнітної інформації [12].

Вінчестер треба оберегати навіть від незначних механічних пошкоджень, які можуть призвести до знищення системи безпечної його зупинки [8, 84].

Документи упаковують в паперові конверти. Якщо документи мають складки, з метою запобігання їх заламування і зміни зовнішнього вигляду від складань і розгортань, можна помістити їх в конверт із твердого паперу чи картону. Якщо документ легко рветься або обгорілий, його слід помістити між двома прозорими скляними пластинками.

Упаковка об'єктів огляду повинна мати пояснювальні надписи, підписи учасників огляду, а також бути відповідним чином опечатаною.

У складеному протоколі огляду місця події повинні бути зафіксовані наступні відомості: програма, яка виконується на момент огляду комп'ютера; результат її дії; зображення на моніторі; всі маніпуляції із засобами комп'ютерної техніки під час проведення огляду місця події; порядок відключення комп'ютерної техніки; місцезнаходження предметів, які вилучаються, та їх розміщення відносно одного й навколишніх предметів; порядок об'єднання між собою всіх пристроїв; наявність або відсутність комп'ютерної мережі та засобів зв'язку; порядок роз'єднання апаратних частин з одночасним опломбуванням їх технічних входів і виходів; вид упаковки та спосіб опломбування і транспортування вилучених предметів.

Щодо комп'ютерної техніки у протоколі огляду місця події зазначається: розмір, фірма-виробник, модель, марка, ідентифікаційний номер системного блоку, принтера, сканера, а також розміри, тип, найменування фірми-виробника, фірмові і рукописні надписи на наклейці гнучких магнітних дискет [13],

оптичних дисків; відносно документів – назва, розмір, форма, наявність пошкоджень, записів і т.ін.

Крім документів-речових доказів, об'єктом вилучення є технічна документація на апаратні засоби і програмні продукти, договори про застосування системи електронного документообігу, внутрішня документація юридичної особи [14], а також документи, які можуть бути використані в якості зразків при проведенні експертизи: пробні роздруківки, які час-

то залишаються при підготовці документів, чернетки, підготовлені для сканування оригінали документів.

Отже, у справах, пов'язаних з комп'ютерними технологіями, належне здійснення підготовчих дій (наприклад, запрошення спеціалістів), а, як наслідок, своєчасне та якісне проведення слідчих дій (огляду, обшуку, виїмки і т.ін) є одним із важливих чинників подальшого успішного експертного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виявлення, вилучення та упакування комп'ютерної техніки по кримінальних справах: методичні рекомендації / [уклад.: А.М. Гаркуша]. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – 36 с.: з іл.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: за станом на 1 лютого 2004 р. – Харків: ТОВ «Одісей», 2004. – 272 с.
3. *Піщенко Г.* Огляд місця події у справах про фальшивомонетництво / Г. Піщенко, В. Мацішин // Право України. – К.: Міністерство юстиції України, 2001. – № 7. – С. 56–59.
4. *Дяченко Н. М.* Особливості проведення огляду місця події при вчиненні комп'ютерних злочинів: навчально-методичні рекомендації / Дяченко Н.М., Корнійко С.М., Княздвірський В.О. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2007. – 42 с.
5. *Романюк Б.* Залучення спеціалістів до розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій (Продовження) / Романюк Б. // Міліція України. – К.: Преса України, 2002. – № 2. – С. 24–25.
6. *Голубев В. О.* Розслідування комп'ютерних злочинів / Голубев В.О. – Запоріжжя: Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. – 296 с.
7. *Корухов Ю. Г.* Профессиональный осмотр и криминалистическая экспертиза документов в работе юриста: учеб. пособ. / Корухов Ю.Г. – М.: Юрид. ин-т МГУ ПС, 2000. – 121 с.
8. *Дергай Г. Б.* Современные возможности судебных экспертиз: учеб. пособ. / Дергай Г.Б. – Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2000. – 131 с.
9. *Салтевский М.В.* Криминалистика: підручник: [у 2-х ч.] / Салтевський М.В. – Х.: Консум, Основа, 1999. – Ч. 1. – 416 с.
10. *Брайчевская Е.Ю.* Осмотр документов : методическое пособие / Е.Ю. Брайчевская, Н.М. Зюскин – К.: КНИИСЭ, 1967. – 32 с.
11. *Струк И.А.* Особенности компьютерно-технической экспертизы при расследовании уголовных дел / И.А. Струк, Ю.С. Харабуга // Новые направления криминалистических исследований в практике судебной экспертизы: тезисы научно-практического семинара 24–25 апреля 2001 р. – К.: КНИИСЭ, 2001. – С. 83–85.
12. *Комиссаров В.* Назначение компьютерно-технических экспертиз / В. Комиссаров, М. Гаврилов, А. Иванов // Законность. – М., 2000. – № 1. – С. 31–33.
13. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия: методические рекомендации / М.В. Салтевский, М.Г. Щербаковский, В.А. Губанов. – Харьков: «ЛТД Знание», 1999. – 11 с.
14. Дослідження документів, виготовлених за допомогою лазерних принтерів: методичні рекомендації. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – 18 с.

**ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ И
ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ
ДЕЙСТВИЙ, НАПРАВЛЕННЫХ
НА ПОИСК И ИЗЪЯТИЕ
ОБЪЕКТОВ СУДЕБНОЙ
ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТОВ,
ИЗГОТОВЛЕННЫХ С ПОМОЩЬЮ
КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Шведова Елена Викторовна

Аннотация: статья посвящена процессуальным и организационным вопросам проведения следственных действий (осмотра, обыска, выемки и т.д.), которые направлены на выявление и изъятие средств компьютерной техники и изготовленных с их помощью документов.

Ключевые слова: следственное действие, осмотр документов, средства компьютерной техники, правила изъятия компьютерной техники.

**FEATURES OF PREPARATION AND
REALIZATION OF THE INQUISITIONAL
ACTIONS, SENT TO THE SEARCH
AND WITHDRAWAL OF OBJECTS OF
JUDICIAL EXAMINATION OF THE
DOCUMENTS MADE BY MEANS OF
COMPUTER TECHNOLOGIES**

Shvedova Olena Viktorivna

Summary: The article is devoted процессуальным and organizational questions of realization of inquisitional actions (examination, search, coulisse et cetera) which are sent to the exposure and withdrawal of facilities of computer technique and documents made with their help.

Keywords: inquisitional action, examination of documents, means of computer technique, rule of withdrawal of computer technique.